

Lyydiläismurteiden uudet kielennäytteet

Lyydiläisiä tekstejä I-III. Kerännyt, kääntänyt ja julkaissut PERTTI VIRTARANTA. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki; I 1963, 453 s., II 1963, 419 s. ja III 1964, 402 s.

Pertti Virtarannan lyydiläismurteiden kielennäytekokoelma »Lyydiläisiä tekstejä» on jo ulkoisilta mitoiltaan jyhkeä teos, sillä sen kolme osaa käsittävät yhteensä 1274 sivua. Sisällöltään se herättää mielenkiintoa jo sen vuoksi, että sama henkilö, Haljärveltä kotoisin ollut Stefan Huotarinen on ne muistiinmerkitsijälle sanellut tai ääninauhaan puhunut. Kokoelma on siten osoitus poikkeuksellisen lahjakkaan miehen kertojantaidosta, jolle on ominaista kaiken esitetyn asiallisesti tarkka hallinta. Teos on siten yhden miehen tietämyksen valtaisa näyte, jolla on todistusvoimaa monenlaatuisessa lyydiläisyyttä koskevassa tutkimuksessa. Se antaa lisää kertojan pohjoislyydiläisen kotimurteen tuntemiseen, ja se valottaa monelta kannalta Karjalan henkistä perinnettä ja lyydiläisiä elämänmuotoja.

Laajan näyteaineiston kerääminen, julkaisukuntoon saattaminen ja painattaminen on kaikissa eri vaiheissaan vaatinut runsaasti työtä. Muistiin merkitseminen ja nauhoitus on suoritettu jo 1950-luvun alkupuoliskolla Ruotsissa Mölndalissa ja Lundissa, ja Lundissa Pertti Virtaranta on myös päätenyt siihen tarkekirjoitukseen, jota hän näytteidien julkaisemisessa on käyttänyt. Geminaattaklusiilien heikon asteen edustajan, yksinäisklusiilin, hän on merkinnyt puolipitkänä (*hukkaD*: *hukamvii* 'kankea ukonheinä', *kattada* 'kattaa': *kate* 'peitto, katos', *nuappad* 'kämpälää': *nuappad* 'kämpälät'), minkä merkitsemistavan hän sanoo omaksuneensa Julius Mägistän tarakan virolaisen kvantiteetikorvan ohjaamana. Puolipitkäksi on soinniton klusiili merkitty myös sellaisissa venäläisperäisissä lainasanoissa kuin *didi* *pokuoiinik*

'vaarivainaja', *potom* 'sitten' ja *stokanad* 'juomalasi', joissa astevaihtelu ei ole tullut kysymykseen, sekä tietyissä lausefoneettisissa asemissa, esim. *ei kai onda kresjatinaD* 'eivät kaikki ole talonpoikia' I 362: 17, *i heile maksetau kupaalk* I 363: 1, vrt. edelleen *müd meil ei sa tietta* 'muutama emme voi tietää' I 363: 9, *ei sa tänäpä ni kunna lähtä ruadoksi ne* 'ei voi tänään minnekään lähteä töihin' I 352: 14. Yksityiskohtaisen tarkkaa on ollut myös geminaattojen keston merkintä murteitaista horjuntaa osoittavissa tapauksissa *i*-loppuisen diftongin, pitkän *i:n* ja trifdiftongin edellä. Samoin on kohta kohdalta tarkattu niitä lausefoneettisia muutoksia, joita yhdenjaksoisessa puheessa varsin runsaasti esiintyy. Siten Virtaranta on saavuttanut merkinnässään tarkkuuden, jota voi pitää riittävänä miltei kaikkien kielitieteelliseen tutkimustyöhön.

Yli tuhannen sivun tekstit laajentavat huomattavasti lyydiläismurteiden sanaston tuntemusta. Juho Kujolan sanakirja, lyydin osalta tutkimuksissa yleisimmin käytetty lähde, sisältää tosin sekin runsaasti juuri pohjoislyydin sanavaroja, mutta ne on koottu alueen eri puolilta, kymmenkunnasta eri kylästä. Nimenomaan yhden lyydiläismurteen aineistona Haljärven sanasto on, sen voi varmasti sanoa, tämän jälkeen laajin ja mitattavin. Erityisesti sanaston tutkimus saa siten kaipaamaansa lisämateriaalia, jonka arvo tietyissä tapauksissa voi olla korvaamaton. Kokoneen sanastajan ja tutkijan ote näkyy mm. siitä, että outojen ilmausten tultua esiin Virtaranta on keskeyttänyt kertojansa yhtäjaksoisen esityksen ja pysähtynyt selvittämään sanojen merkityksiä ja tarkoitteita. — *mitte sana teil on »somind»?* — *mida teil reduks*

sanuttii? — *mi_on suatt_aid?* — *mī se oli sumtšaine?* — *mī se noritšnuoraine on?* ovat kysymyksiä, joihin annetut vastaukset sisältävät tutkijan usein kipeästi kaipaamaa tietoa. Teoksen III osan lopussa on 14 sivun mittainen osasto, jonka otsikona on »Sanojen selityksiä». Esitetyt tiedot tuovat täsmennyksiä mm. kansanrunojen eräiden sanojen tulkintaan.

Itämerensuomalaisten kielten vertailtavaa lauseopillista tutkimusta meillä ei ole paljoakaan harjoitettu. Osaltaan siihen on ollut syynä tuotettavan aineiston niukkuus. Lyydiläismurteista on ollut käytettävissä Heikki Ojansuun, Juho Kujolan, Jalo Kaliman ja Lauri Kettusen yhteistyönä v. 1934 julkaisema yli 300-sivuinen teos »Lyydiläisiä kielennäytteitä», jossa on tekstejä Tiudiasta, Munjärveltä, Kenjärveltä, Suojusta, Sununsuusta, Pyhäjärveltä ja Prääsästä. Teoksessa kenjärveläisiksi merkityt näytteet, kaikkiaan 8 sivua, ovat samaa Haljärven murretta kuin Virtarannan tekstit. Niiden kertojana on ollut Stefan Huotarisen sisar Anni Dorofejeva. Syynä murteen erilaiseen nimittämiseen on ollut, että Haljärvi on Kenjärven lähikyliä ja murre kummassakin sama. Kun kuitenkin vertaa aikaisempien kielennäytteiden ja Virtarannan teoksen sivulukua, saa siitä käsityksen tutkimukselle nyt tulleen lisän runsaudesta. Lyydiläistekstien hyväksikäyttöä on mielestäni omiaan edistämään vepsästä kootun aineiston laajuus.

Äännehistorian tuntemukseen kielennäytteet myös tuovat oman lisänsä, joka täsmentää ennen esitettyjä käsityksiä ja antaa tervetullutta ainesta avoimiksi jääneiden kysymysten selvittelyyn. Mm. monikon genetiivin, instruktiivin ja essiivin poikkeukselliset muodot näyttävät Haljärven murteessa eräissä tapauksissa entistä varmemmin selittyvän näiden sijojen sekaantumisesta, esim. *enč ž voožiden | kuj_oli nuotikaine da tšomukaine, mies káživarden maganzuoit* 'ensi vuosina, kun oli nuori ja kaunis, mies käsivarrella ma-kuutti' II 356:4–5, vrt. *enč žimaižim voožin*

'ensimmäisinä vuosina' II 351:9. Ensimmäisessä esimerkissä on mon. genetiivin muoto essiivin funktiossa, toisessa taas on äännelaillinen essiivi. Suhde toisaalta vepsään, toisaalta karjala-aunukseen, joka lyydin eri murteissa suuresti vaihtelee, saa niin ikään Haljärven murteen osuudelta lisävalaisua. Äärimmäisyyksiä lyydin piirissä ovat eteläinen Kuujärven murre, jota voitaisiin pitää milteipä vepsään kuuluvana, ja runsaasti aunukselaisuuksia sisältävä Saavan Prääsän murre.

Virtarannan tekstijulkaisun merkitys ei kuitenkaan rajoitu vain kielitieteen alueelle. Päin vastoin tekisi tässä yhteydessä mieli aivan erityisesti tähdentää sitä tietoa, jota Stefan Huotarinen muistin mestarina ja taitavana kertojana on välittänyt kotiseutunsa kansanomaisesta kulttuurista, elinkeinoista, tavoista ja uskomuksista. Monet lyydiläismiehet olivat taitavia metsästäjiä. Karhunkaato ja siihen liittyvät menot on tarkoin kuvattu, ja hirven, peuran, mäyrän, oravan ja nädän pyynti on saanut omat muistelmansa. Metsämies on lähellä luontoa, ja onnistuvan pyynnin ehdottomana edellytyksenä on suuri luonnontuntemus. Kertojalla on runsaiden kokemustensa ja valppaan havaintokykynsä perusteella tarkat tiedot eri eläinlajeista ja niiden poikkeuksellisista yksilöistä, eläinten liikehtimisestä eri vuodenaikoina ja erilaisten säiden vallitessa. Hän tuntee eläinten käyttäytymistavat eri tilanteissa ja saa siitä apua riistaa haettaessa, sitä lähestyttäessä ja sitä kaadettaessa. Kansanomaisen talouden eri piirteet, joiden joukossa on primitiivisestä pyyntikulttuurista periytyneitä muotoja, kuvastuvat mm. riistan hyväksikäytössä: metsäsian eli *muamägrän* rasva on hyvää hevosen nilletyneiden olkapäiden parantamiseen, myllyn tappien voiteluun jne. Sama yksityiskohtaisuus esiintyy myös linnustamisen kuvauksessa erityisesti ansapyynnin eri muotoja esitettäessä. Liioin ei kertoja ole unohtanut metsämiehen omaa osaa, hänen yöpymistään nuotiotulilla ja hänen varmaa luottamustaan Luojan var-

jeluun, kun yösija on rakennettu perinnäisten tapojen mukaan. Enteet ja unenäöt, taiat ja uskomukset, jotka kaikki ovat kertojalle vakavia totuuksia, antavat esitykselle omaa viehättävyyttään.

Tarkkaa luonnontuntemusta vaatii myös kalanpyynti. Talvikalastusta varren tutkittiin madepaikat jo syksyllä läpinäkyvän kierän jään aikana, tarkkailtiin kalojen liikkumisaikoja, eri apajien mahdollisuuksia, pyyntipaikkojen soveltuvuutta eri pyydyksille jne. Kokemukset ja tiedot eivät kuitenkaan estäneet luottamasta taianomaisiin enteisiin ja uskomuksiin; ne kuuluivat kalastusmenoihin yhtä välttämättömänä osana kuin juominen tai syöminen jokapäiväisen elämän kulkuun. Maanviljelyä koskevat kuvaukset käsittävät Pertti Virtarannan teoksessa 71 sivua. Kertojan nuoruuden aikana kaskenkaato oli vielä yleistä, mutta paljon oli tiedettävä, ennen kuin työ luontui tuottavasti: hyvä maa oli valittava, puut ja vesat kaadettava, kaske poltettava ja vierrettävä, maa kuokitettava ja kynnettävä ja muun työn ohessa tarvepuita koottava kotiin vietäväksi. Työ oli suoritettava aikaa säästään: *kezapäiväd olđi ka.n.ehed ruadajane | midž ed ruada | ka šidž ed ni näge*. Kaikessa kerronnassa on eletyn ja koetun vakava ote, ja esineellisen kansatieteen tutkijalle kuvaukset tuovatkin arvokkaita lisiä ennestään suhteellisen vähän tunnetun alueen maanviljelyksestä. Myös hevostalous, karjanhoito, ruoan valmistus, metsätyöt, talojen rakentaminen ja monet muut käytännön tehtävät on niin yksityiskohdaisesti esitetty, että Huotarisen antamaa ja Virtarannan julkaisemaa materiaalin lisäksi joudutaan näiltä aloilta kirjoitettavissa teoksissa tavan takaa käyttämään.

Lyydiläiskylän talojen vierekkäin sijainti ja omistusolojen perinnäiset erikoispiirteet ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että kansanomaisen tapaoikeus on ollut tarkoin määräytynyttä. Virtaranta ei tätä puolta ole kertojaa johdatellessaan jättänyt huomiotta. Esim. yh-

teisessä nuottapyynnissä oli sovittava apajien vedosta ja saaliin jaosta, ja osapuolten tuli olla toisilleen rehellisiä. Yhteistyön tueksi oli kehittynyt sarja uskomuksia, joiden loukkaamattomuus antoi moraalista ryhtiä.

Kenties mielenkiintoisin piirre Stefan Huotarisen kuvauksissa on juuri perinnäisten uskomusten suuri vaikutus työntekoon ja koko elämänsisältöön. Vaikka töillä ja toimilla onkin oma reaallinen tarkoituksensa ja vaikka välineet ja menetelmät ovat sukupolvien kokemusten perusteella muotoutuneet käyttökelpoisiksi, miltei jokaiseen vaiheeseen liittyy silti jokin kehottava tai varoittava, toimintaa ohjaava uskomus. Toisinaan se esiintyy sananpartena, toisinaan memoraattina, väliin se taas johtaa kertojansa pitkille retkeilyille isiltä perityn uskon tai satujen maailmoihin. Kertojan persoonana on siten jo sinänsä tutkimuksen kohde, autenttinen todistus häviävän kulttuurimuodon ihmisestä ja hänen käsityksistään. Vetehinen, vedenhaltija, josta arkistoissamme on suhteellisen vähän tietoja, saa Huotarisen kuvauksista täydentäviä lisiä. Mielenkiintoisia ovat hänen Vetehis- ja Metsähis-vertailunsa, esim. naisten hyvänä pitäminen oli Vetehiselle mieleen; metsänhaltija ei sitä olisi suvainnut. Pyhän Ägröin, kaksinapaisen nauriin, löytämiseen liittyivät omat uskomuksensa: Pyhä Ägröi heitettiin ensimmäisenä kuoppaan ja samalla sille esitettiin kehotus kuin persoonalliselle olennolle: *one kui vahnemb ižand | eina naske ni mitut šitēnad | nagriš šūōmäi* I 285. Nauriin nyhtäminen oli mieluisa työ, johon liittyi leikinomaisia toimituksia, uskomuksia ja tarinoita. Haltijaolennot, *ižandad i emändad*, oli lepytettävä suosiolisiksi, jotta toimet menestyivät. Milloin oli puhuteltavana *tahnan ižand*, milloin *koišnan ižand*, milloin jokin muu haltija. Silmin niitä ei nähty, mutta unessa ne näyttyivät, ja unet kuuluivat myös elämän todellisuuteen. Kovin oli varottava paha sana, sillä jos metsälle kirosi, metsä otti. Metsässä voi joutua pahan

jäljille. Erityisen runsaasti liittyi lyydiläiskylissä kuten yleensä muuallakin ihmisten ja eläinten sairauksiin ja niiden parantamiseen taikauskoa. Huotarisen vakuuttavan sävyinen kerronta antaa siitä runsaasti esimerkkejä. Hautausmaan vihreä tuli oli kuoleman ennusmerkki.

Sään vaihteluihin ja taivaankappaleiden liikkeisiin kytkeytyi niin ikään runsas uskonnollinen aines. Kesäilmoja ja vuodentuloa ennustettiin talven ja kevään merkkipäivien luonnonsuhteista. Venäläisen kalenterin nimipäivät antavat ennustuksille itäisen leimansa, mutta joukossa on myös meillä hyvin tuttuja ennustuksia. Sateenkaari, *ukombembel*, järvien jäätyminen ja ukonilma, *dumanan dūri*, eivät myöskään luonnonläheisille ihmisille olleet merkityksettömiä. Eräät kuvitelmat, mm. talven kylmyyden selittäminen maan nousemisesta ylemmäksi talven ajaksi, ovat mielenkiintoisia.

Linnuissa samoin kuin kasveissakin oli sekä hyviä että pahoja, Jumalan omia ja pahan omia. Kokemusperäiseen tietoon liittyy niidenkin kuvaamisessa paljon kansanomaisia käsityksiä. *dou tšint igassaj e-j a mbuttu, se on riähk*. Jos joutsenen ampui, kuka tahansa perheestä kuoli. Pääskynen oli niin ikään Jumalan lintu, johon ei saanut koskea. Se asettui pesimään vain hyvien ihmisten luo,

mutta karttoi pahoja. Närhi, *närüöi*, oli paha, mutta viisas lintu. Runsaasti liittyi uskomuksia myös ruislintuun, palokärkeen ja yölepakkoon.

Käärme oli vihattu eläin. Kuitenkaan esim. raskas nainen ei saanut sitä tappaa: seuraukset olisivat näkyneet lapsessa. Käärmeen sanat on Virtarannan nauhuri myös tallentanut, vaikka sanelijan kummisetä oli nimenomaan kieltänyt niitä muille opettamasta, jottei niiden teho katoaisi.

»Lyydiläisiä tekstejä» on sisällöltään rikas teos. Se tuo tietoa, jonka jo kauan sitten olisi toivonut olevan tutkijain ulottuvilla. Se herättää kysymyksiä, mutta samalla myös avaa ratkaisun mahdollisuuksia. Stefan Huotarisessa, mestarikertojassa, personoituu lyydiläinen tietous ja elämänkäsitys. Perimmältään on sama, koskevatko kysymykset kieltä, kansanelämän käytännönmuotoja vai henkistä perinnettä. Tutkimuksen tehtävänä on selvittää, mikä lyydiläisyydessä on vepsäläistä tai venäläistä, mikä karjalaista tai laajemmin käsittäen suomalaista — omaperäistä siinä joka tapauksessa on niukalti —, ja mikä vihdoin on ilmiöiden lopullinen tausta. Kielen-tuntemuksessa olemme kenties pisimmällä; aikanaan saadaan selvitystä muuhunkin. Pertti Virtarannan uupumaton kerääjän- ja julkaisijantyö ansaitsee jälleen tunnustavan kiitoksen.

AIMO TURUNEN